

נורית אורחן

עומדות בניסיון: ראשית סיפורת הנשים המודרנית בידיש

ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס בשיתוף בית שלום עליכם, 2021, 346 עמודים

"עומדות בניסיון: ראשית סיפורת הנשים המודרנית בידיש" (ליקטה והוסיפה מבוא נורית אורחן; תרגמו מידיש נורית אורחן, יהודית לוי וחוה פרסטיי, במסגרת "גלויות: סדרה לספרות יהודית" בעריכת אברהם נוברשטרן) היא אנתולוגיה המביאה מבחר מתורגם של סיפורים שכתבו נשים יהודיות במפנה המאה ה-19 ושהתפרסמו בעיתונות יידישית בת הזמן. הספר כולל שמונה עשר סיפורים שכתבו תשע סופרות יידיש, נודעות יותר או נודעות פחות, פוריות יותר או פוריות פחות. אחדות מהן כתבו סיפורים רבים, אחרות סיפור בודד אחד. הסיפורים שקובצו באנתולוגיה נבחרו מתוך כתשעים יצירות שהתפרסמו בכתבי העת, והם מציגים קשת רחבה של נושאים המשקפים את ההווה היהודית באימפריה הרוסית בתקופה של תמורות דרמטיות. הסיפורים מאירים קבוצות שוליים ושכבות מוחלשות – נשים, ילדים, טרופי נפש, חולים, יתומים וחסרי אמצעים – ועוסקים בסוגיות רחוקות מהדרגון יחסים עכורים בתוך המשפחה, מתח בין-דורי, ניכור ובדידות, תלישות וחוסר מוצא.

שאלת הזיקה בין ספרות להיסטוריה מעסיקה את חוקרי הספרות וההיסטוריה מאז העידן הקלאסי. בבסיס יחסי הגומלין עומדת התפיסה הרואה בכתובה ההיסטורית סיפור שמספרים בני התקופה או ההיסטוריונים על אודותיהם. בה בעת היא רואה בסיפור או ביצירה הספרותית שכתבו בני התקופה לא רק מקור היסטורי, המשקף את התרבות ואורח חיים של מי שיצר או צרך אותו, אלא גם שחקן חברתי פעיל שהשתתף בעיצובה של המציאות החברתית שבתוכה נוצר.¹

ריבוי סיפורים המשמיעים את מגוון הקולות בחברה, ובמיוחד את קולותיהן של קבוצות שוליים, מציע חלופות לסיפור ההגמוני, ובכך מעשיר את ידיעותינו על עולמם של בני אותן קבוצות ועל החברה שבתוכה נכתבו.

המחקר ההיסטורי על נשים כקבוצת שוליים, משתלב במגמה היסטוריוגרפית רחבה, שמטרתה לספר את "הסיפור שלא סופר" ולמלא את מה שהחסיר הסיפור ההגמוני שנעדר דמויות של נשים יוצרות או מנהיגות ונעדר כל מודעות לעשייתן ולתרומתן.² עם כניסתן של נשים לתמונה ההיסטורית לא זו בלבד שמרכיבים חסרים

1 יוסי מאל, "הפואטיקה והפוליטיקה של ההיסטוריוגרפיה החדשה: מבוא", בתוך רעיה כהן ויוסי מאל, ספרות והיסטוריה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 9-11.

2 דבורה ברנשטיין, "חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך", בתוך מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים תשס"ב, עמ' 12-13.

ניתוספו עליה, אלא שהתמונה כולה השתנתה. השימוש במגדר מאפשר לבחון את מקומן ומעמדם של נשים ומביא להכללתן בנרטיב המרכזי. יתר על כן, הוא מביא להערכה מחודשת של מאורעות ותהליכים רחבים יותר.³

על הרקע הזה יש לבחון את הספר שלפנינו, שבצד תרומתו להשמעת קולן של אותן "סופרות שנעלמו מעיני המבקרים והחוקרים" ולפתיחת "צוהר לעולמן של הנשים בתקופה של שינויים דרמטיים"⁴ הוא גם מאיר שאלות רחבות יותר הנוגעות לזהות יהודית, למערכות יחסים במשפחה, לשאלות מעמדיות, לתהליכי מודרניזציה ולהיבטים נוספים הנוגעים לחברה היהודית במזרח אירופה בעיתות של תמורה.⁵

כך מאשרים הסיפורים שכונסו בספר את ידיעותינו על השכלתן של נשים ומרחיבים את התמונה בדבר תהליך רכישתה. מתוך הסיפורים עולה כי לגברים – בעיקר אבות, אך גם קרובי משפחה או ידידים – היה תפקיד מרכזי בהכוונתן של הבנות לרכישת דעת ובחשיפתן לעולם ההשכלה. הם מלמדים כי לא רק המשכילות העברית היו דור שני להשכלה אלא גם סופרות יידיש, וכי התפתחותה של אישה משכילה הייתה תלויה בתמיכתו ובעידודו של אב משכיל.⁶ מנגד הסיפורים ביידיש, ובפרט אלו מן הדור הראשון, חושפים ניכור ועוינות בין הבנות לאימהותיהן. בעוד הספרות הנשית בעברית מצביעה על התמשכלות הנשים כתהליך של המשכיות ושל זיקה למשפחה, מהספרות ביידיש משתקף מרד המופנה כלפי האימהות כמי שמסמלות את העולם הישן, את השמרנות והבערות.

זאת ועוד, מתוך הסיפורים בקובץ עולה חוויה קשה של קרע ותלישות שבה נתונים הגיבורים ובפרט הגיבורות, המצויים בתווך בין העולם הישן לחדש. עולה מהם יחס של ריחוק כלפי העולם הישן, ביקורת והסתייגות ביחס לסדרים החברתיים שהנהיג, ובמקביל שאיפה להשתלב בעולם החדש, אלא שהוא מסתמן כבלתי מושג וכמאכזב. הגיבורים מתרחקים באופן מנטלי, גאוגרפי וחברתי מהעולם הישן, אך אינם מצליחים למצוא להם אחיזה בעולם החדש. כזו היא למשל אנה גיבורת הסיפור "הביתה", שעזבה את ביתה במטרה לנסוע ללמוד בפטרבורג. היא נשבתה בקסמיו של סטודנט רוסי, אולם על רקע תגובתו לפוגרומים נוכחה לדעת כי לעולם לא תוכל להשתייך לעולם שהוא מייצג: "את חייבת לדעת", הוא אמר באיטיות רבה [...] שהיהודים הם מורסה בגוף הרוסי [...] כאן כבר איבדה אנה את עוז רוחה. [...] כשהתאוששה היתה מילתה הראשונה: 'הביתה! הביתה!' (עמ' 50). כזו היא גם פאולינה, גיבורת "לא

3 ברנשטיין, חקר נשים, עמ' 18-23; בילי מלמן, "שוליים ומרכז: היסטוריה של נשים והיסטוריה של מגדר בישראל", ציון עד (תשס"ט), עמ' 245-255. על הנחיתות הכפולה ראו לילך רוזנברג-פרידמן, מהפכניות בעל כורחן, ירושלים 2005, עמ' 10. וראו בעניין זה מרגלית שילה, נסיכה או שבוייה: החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים 1840-1914, חיפה 2001.

4 עומדות בניסיון, עמ' 29.

5 שם, שם.

6 עומדות בניסיון, עמ' 7, 13; טובה כהן ושמואל פיינר, קול עלמה עבריה: כתבי נשים משכילות במאה התשע-עשרה, תל אביב 2006, עמ' 38-41.

עמדה בניסיון", שרכשה השכלה ונחשפה לתפיסות מודרניות הנוגעות לאסתטיקה ואהבה, אך נאלצה ליישר קו עם המסורת והשמרנות של הבית. המתח הזה בין העולמות הביא לקרע בנפשה ולחוסר שקט, כפי שניתן ללמוד מהדברים האלה: "כל אלה עוררו בפאולינה מחשבות על ההבדל הגדול בין כאן, המקום שהיא רק אורחת, ושם, המקום שהוא ביתה" (עמ' 89). כזו היא גם לאה, גיבורת "תמונות מאודסה", הנקרעת בין העולם המסורתי למודרני ובין נישואי שידוך המבוססים על אינטרסים כלכליים לזוגיות מבוססת על אהבה. גם דמותו של יענקניו גיבור הסיפור "שרוליק אחוזים או יענקניו", שעזב אף הוא את הבית במטרה להגיע לעיר הגדולה כדי ללמוד באוניברסיטה מתוך ציפייה ש"חיים חדשים לגמרי מתחילים בשבילי" (עמ' 133), מבטאת מתח זה. על רקע גזרת הנומרוס קלאוזוס, שעליה למד ממודעה בעיתון, התחוויר לו כי העתיד שראה לנגד עיניו לא יוכל להתממש, וכתוצאה מכך הוא הלך ואיבד את שפיותו ולבסוף גם את חייו.

הייאוש, הבדידות ותחושת חוסר המוצא המאפיינים את אנה, פאולינה, לאה, יענקניו ודמויות נוספות בסיפורים שכונסו בקובץ תואמים את מאפייניו של "התלוש" – הגיבור מן הסוג החדש שהופיע בספרות העברית בראשית המאה ה-20. התלוש, שנקבע כמושג על פי סיפורו של י.ד. ברקוביץ "תלוש", הוא צעיר בודד וחוסר שורשים, המאופיין בעקירה ממקום למקום ובאובדן הקרקע מתחת רגליו. המסורת והתמיכה הקהילתית איבדו עבורו את תוקפם, אך גם החברה הרוסית איננה רלוונטית עבורו. הוא נמצא בין לבין, עזב מקום אחד ולא הגיע למקום השני, הוא ניתן את הקשר לעבר, אך אין לו עתיד וגם ההווה מכביד עליו.⁷

הופעתו של התלוש בספרות העברית נתפסת כאחד החידושים המרכזיים של דור הסופרים העבריים שהחל את כתיבתו בראשית המאה ה-20. גיבור זה לא היה קיים בצורתו זו קודם לכן, והוא תולדה של מציאות כלכלית, חברתית ורוחנית חדשה.⁸ ואכן מתוך הספר שלפנינו עולה כי התלוש כגיבור ספרותי מאפיין לא רק את הספרות העברית החדשה אלא גם את ספרות יידיש החדשה, ובאופן ספציפי הוא משתקף מתוך הסיפורים פרי עטן של סופרות יידיש. במאמרה של יעל שנקר על מיקומן של נשים בספרות התלושים מבחינה המחברת בין התלוש לתלושה, ומציינת כי "נשים תלושות" אינן משמשות דמויות מרכזיות בספרות התקופה.⁹ אלו שכן מצטיירות כתלושות "אינן תלושות במובן המקובל; את ההתלבטות בין העולם הישן ובין החדש

7 נורית גוברין, החידוש: דמות "התלוש", תלישות והתחדשות בראשית המאה ה-20 בגולה ובארץ ישראל, תל אביב 1985, עמ' 24-17.

8 שם, שם.

9 יעל שנקר, "התלושות מן הספרות: על מיקומן של נשים בספרות התלושים", בתוך חנן חבר (עורך), רגע של הולדת: מחקרים בספרות עברית ובספרות יידיש לכבוד דן מירון, ירושלים 2007, עמ' 402.

ממירה ההיחלצות מן המקום 'הטבעי' שיועד להן כנשים, זוהי ההיחלצות הדחופה".¹⁰ ואולם מתוך קובץ הסיפורים שלפנינו עולה, כי עבור הגיבורות של "עומדות בניסיון" לא זו בלבד שהתלישות היא מוטיב מרכזי, אלא שהיא גם באה לכלל ביטוי "במובן המקובל". גיבורות הסיפורים אמנם מצויות במתח על רקע מקומן הנשי ותפקידן המגדרי, אך כמו התלושים הגברים גם הן תלויות ועומדות בין העולם הישן ובין החדש, גם הן בודדות ומחפשות שייכות, וקרועות בין עולם העיירה המסורתי לעולם ההשכלה המודרני. השימוש במושג "התלוש" או "התלושה" לבחינת דמותן עשוי היה אפוא להעניק ממד נוסף להבנת הקרע בעולמן ולבחינת המציאות החברתית, התרבותית והפוליטית שבתוכה פעלו, ויש להצר על כך שמונח זה נעדר מהדיון. לסיכומו של דבר, האנתולוגיה בלוויית דברי המבוא והערות השוליים מנגישה לקוראי העברית בשפה קולחת ובסגנון הנאמן למקור מבחר סיפורי יידיש המלמדים על עולמן של יוצרותיהן וגם על החברה שבה יצרו. יש לצפות שכרך זה יהיה תחילתו של מפעל כינוס, שיביא עוד מיצירתן של סופרות יידיש שלא זכו עד כה לחשיפה.

רוני באר מרקס

האוניברסיטה הפתוחה